

կանց վրայ աւազանման ոսկեհատիկներ, բայց շատ նուազ ըլլալուն՝ ձեռք չգորկաւ ժողուելու:

Գ. Ժողովուրդք կամ Ազգք. — Այս մասիս հեղինակին տեսութիւնները զանց կ'ընեմք, սովորական զրոյցք ըլլալով, և ոչ անծանօթ ազգայնոց իրենց վիճակը: Շատ ըլլայ բռնն որ Ռատտէ ալ կը ճանչնայ զիսաւոր ազգ 'ի հովկասեանս զՀայս և զՎերս. և յետ յիշելու մեր ազգին հին կացութիւնը և պէսպէս քաղաքական անցքերը, կը զարմանայ անոր պնդութեան կամ ունողութեանը վրայ, այսինքն իր ազգային ոգին և տարազը պահելը, և զգուշութեամբ մը շատ կողմեր դադրեցական ալ սփռելով, դեռ իր միջնաշխարհը չլծողուլը, որ է Եփրատայ և Երասխայ միջոցը: Ըստ սովորական ոճոյ՝ կընմանցընէ զՀայս՝ Հրէից, ոչ միայն ամեն դիսփուռած ըլլալուն համար, այլ և յահի կամ վաստակի ետեւէ ընկնալուն, թող լով գեղեցիկ արուեստից և դպրութեանց մշակութիւնը: Հին ազգ է, կ'ըսէ, Հայն, այլ ոչ երբեք իբրեւ քաղաքական զօրութիւն մը ներգործեց օտար աշխարհի վրայ, իր երկրին մերձաւոր աշխարհակալաց հետ միացընելով իր բաղդը: Սակայն այնքան ուժով և ամփոփ է ներքին զօրութիւնն որ մինչև

չև հիմա անարատ պահեց իր սեփական բնոյթը, և նաև արտաքին կերպարանքը, իր կրօնական ծէսերն և սովորոյթքը. և հին եկեղեցեաց և շինից աւերակաց վրայ կը ցուցընէ՝ որ ասոնօք շատ լաւ կրթութեամբ է եղեր 'ի ճարտարապետութեան:

Սովորաբար վրացիք կրթութեան կողմանէ յետամնաց կ'ըսուին, և յիրաւի այնպէս կ'երեւին՝ Հայոց գործունէութեանը նայելով. սակայն պէտք է խոստովանիլ որ աւելի տոկուն դռնուեցան իրենց երկիրն և ազատութիւնը պահելու՝ մինչև 'ի մեր դարս:

Արուեստք և ճարտարութիւնը շատ անկատար մնացած են, թէ ետեւէ չընկնալուն համար, և թէ հին ոճը կամ եղանակը չփոխեցնու. բայց արժեքի թելով բանուածքի և միւս գործելու բաւական ճարտար են Հայք յայլնայլ քաղաքս: — Հայոց հիմակուան զլիաւոր աշխատանաց և գործոց մէկն ալ է՝ շոգեշարժ մեքենաներով մետաքսահանութիւն. այսպիսի գործարաններ ունին յՈրդուատ և յԱզուլիս. ուր թէև աշխատողաց շատերն թաթար ըլլան, բայց ուղղիչքն Հայք են, և յաշողագոյնք քան զթաթարս. այս գործարաններէն ելած մետաքսն կը զրկուի 'ի Մոսկուա և մինչև 'ի Լիոն:

ԱՐԱ ԳԵՂԵՑԹԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԻՊԱՍԱՆԱԿԱՆ

Ա. Յ. ՊԱՐԻՒՆԵԱՅ

ԳԼՈՒԽ Ժ

Իմաստնոց վարդապետութիւնն.

«Մի է Աստուած ճմարիտ, մի է աշխարհիս բոլոր ժողովրդոց համար. բայց իմաստուններէն զատ՝ ոչ ոք կ'ըմբռնէ իր պարզ և անիմանալի բնութիւնը: Ռամին հագիւ հեռուէն նշմարելով աղօտապէս, ամպոց

մէջ երեւեալ փայլատական նման, բազմացուցած կը պաշտէ՝ տալով հազարաւոր ձեեր, ու ծածկելով խորհրդական թանձր երևութիւց տակ, ինչպէս որ կը տրամադրէ իւրբանջիւր ազգաց բարքն և փոփոխ ու զանազան սովորութիւններն: Մի է, այլ երեքանձնեայ. խորհուրդ մեծ և անիմանալի, սակաւուց միայն յայտնեալ, այսինքն անոնց՝ որոնք կը քննեն, կը պահպանեն ու

կը մեկնեն այդ գերազդոյն ճշմարտութիւնը. և ահա դու ևս բարեբաղդ ես որ կոչեցար ըմբռնելու այդ մեծ խորհուրդը:

«Եւ ուրեմն ձախակողմն նստողին, Մեստրիմի իմաստնոյն, և նա պատմէ քեզի պատկերին մէջ գրուածները, որոնք ծածկեալ են անսուրբ աչքերէ: — Ամեն արաբածներէ առաջ կար Աստուած մը, անխուփոյսի իր միութեան մէջ, Ով ես դու, հարցուց իմաստունն, հողոյ ու փուշոյ մէջ թաւալելով անոր մեծութեան առջին: Եւ ահա յաւիտենական խաւարոյն ծոցէն փայլեցան երկու նուիրական բառեր. Որ են, Նա միակ ստեղծող յերկինս և յերկրի, և ինքն անստեղծ ու ինքնաստեղծ և միակ արարիչ և սկզբնապատճառ ամենայնի: Մարդիկ ֆենֆ կ'անուանեն զինքը, ուսկից յառաջ եկաւ Ֆթա, հոգի ամենազօր, և այն երկուքէն Ովր կամ Ֆրէ, զօրութիւն երկնային:

«Եւ հիմա աջակողմն նստողին, Բակտրիոյ իմաստնոյն, և նա պատմէ քեզի ինչ որ գրուած է Օրինաց գրքին մէջ, զոր ընդունեցաւ յանմահից Նյալուրդ լերան վրայ: — Կար 'ի սկզբան Չրուան Ախերէն, էակ անհասանելի 'ի բարձրութեան իւրում, անհուն ժամանակ, անասանման ու անսկիզբն յաւիտենականութիւն: Երբն էնա ու իրեն մէջ էր Ենուէր, բանն, աղբիւր և օրինակ ամենայնի կատարելութեանց, արարիչ աւորածոց: Ասկէց ծնաւ Ահուրամազդ, սկիզբն բարւոյ, և Ահրիման սկիզբն չարի, որոնք պիտի կռուին միշտ իրարու հետ մինչև աշխարհիս վերջը:

«Հետեւէ հիմա ինծի մտօքը, հետեւէ Արեան երջանիկ բնակարանները, Մերով լերան նուիրական գագաթները, խանձարուրդ ճշմարտութեան, լուսաւորիչ տիեզերաց: Անհուն ժամանակն ծոցէն ծնաւ Բրահմա, Աստուած ինքնազոյ, որ է յամենայնի, և ամենայն ինչ 'ի նմա: Գտնեղէս որ կը վազէ, ծովն որ կը գոռայ, հովն որ կը կը շառաւէ, ամպոյն որ կ'որոտան, շանթն որ կը պայթէ, իր ձեն, պատկերն ու էութիւնն են: Արարածը 'ի յաւիտենից մտքին մէջ էին, և բոլորն կը կրեն վրանին իրեն ձեռաց ինիքը: Ինքն է կենսիկն ու շարժումն, ինքն է Նշարան, հոգի որ զնայ Գուրց վրայ, ինքն ստեղծող աշխարհի և ամենայն արարածոց որ 'ի նմա, որոնք առուելութիւն են իրեն փառաքը: Ունի յիսքեան երեք էութիւն, որոնք իրարմէ յառաջ եկած են. Բրահմա՝ արարիչ, Վիշնու՝ պահպանիչ, և Սիւա՝ աշխարհաբոլ ամենայնի:

«Այս, օգ, Գուր ու հոգ Բրահմայի գործերն են, ինքն իր շնչով կենսեւ տուաւ

տնկոց ու ամեն տեսակ կենդանեաց, և իր շնչէն գոյացան մարդկան խիղճն, միտքն ու խօսքն: Մարդն Աստուծոյ վերջին արաբածն է, բայց Բրահմայի հաճութեամբը երկրիս բոլոր արարածներէն աղետաբոյն եղաւ, քան զերկնային հոգիները միայն ստորին դասուելով:

«Եւ որովհետեւ տունկերն ու կենդանիք այնպէս ստեղծուեցան որ կարենան աճիլ ու բազմանալ, նոյնպէս և մարդն երկու սեռ ստեղծուեցաւ, արու և էգ: Առաջնոյն տուաւ Աստուած վեհութիւն ու զօրութիւն, և երկրորդին գեղեցկութիւն ու քաղցրութիւն: Առաջինն անուանեց Ադիմա, որ կը նշանակէ առաջին մարդ, իսկ երկրորդն Եւա, որ է լուսն կենաց:

«Գնացէք, ըսաւ ապա, սիրեցէք զիրար, ու ծնէք երկրոյ վրայ ձեզի նման էակներ, մինչև աշխարհիս վերջը, ես, տէր ամենայն արարածոց, ստեղծեցի զձեզ որպէս զի պաշտէք զիս. և որոնք որ հաւատան ինծի, մասնակցին իմ երանութեանս յետ կատարածի աշխարհիս: Սորվեցուցէք այս բաները ձեր որդւոցը, որպէս զի յիշեն զիս, և գիտնան որ միշտ իրենց հետ եմ, քանի որ հնչեն իմ անունս:

«Ու բնակեցուց զիրենց կղզոյ մը մէջ, ուսկից աւելի գեղեցիկ ու պողաբեր չէր գրանուէր ծովուց վրայ, և ապա շարունակեց յայսպէս իր պատուէրները:

«Գեր պարտուր ըլլալ բաղմացեալ երկրիս այս գեղեցիկ մասը, և տարածել իմ պաշտօնս բոլոր ձեր որդւոց մէջ: Աշխարհիս միւս կողմերը տակաւին անբնակ են. բայց ապա թէ որ ձեր որդւոց թիւը այնպիսի աճելու ըլլայ, որ այս կղզին չբաւէ կերակրելու զամենքը, հարցնեն իմ կամքս զոհիք, և ես կը յայտնեմ թէ ինչ պիտի ընեն:

«Այս պատուէրները տալէն ետք՝ աներևութացաւ: Այն ատեն զարժաւ Ադիմա իր ընկերոջը, զԽոնց զինքը և զարմացաւ Աստուծոյ այդ իրաշուք գործոյն վրայ, որուն զանգուր ու նուրբ մագեհն արձակ կը ծածանէին սպիտակաթոյր ուստը վրայ, կրկնապատկելով իր բնական գեղեցկութիւնը:

«Արեւն կը խոնարհէր Ովկիանու մէջ հորիզոնին վրայէն, և ծաղկանց բաժակներն կը կանգնէին 'ի վեր՝ ծծելու երեկոյեան կենդանարար ցօղը: Հազարաւոր երգիչագոյն թռչուններ կ'երգէին ոստոց մէջէն հանոյական երգեր. կայծանիչ փոսուռայն կը սաւառնէր զաշարութեան մէջ. և բոլոր բնութեան հազարաւոր ձայներն կը բարձրանային առ Բրահմա, որ իր երկնային բնա-

կուժեան մէջ կը զուարճանար իր արարածներովը :

«Հասաւ գիշերուան մութն. լռեցին թռչուններն անտառին մէջ, և բոլոր գործն բնութիւնն հանգչեցաւ ի վատակոց : Այն ատեն Ագիմա մտեցաւ իր ընկերոջը, գրկախառնեցան կոշիկով զիրար յանուանէ, և հանգեան միւս արարածոց պէս գեղեցիկ դայարութեան վրայ :

«Այսպէս երջանկաբար կ'ապրէին իրարու հետ երկու առաջին մահկանացուք, և տխրութեան ամպն տակաւին չէր խռոված այդ երանաւէտ կենաց անգործութիւնը : Բայց օր մը, անսովոր անհանգստութիւն մը սկըսաւ սողալ այդ մարտիկ սրտերուն մէջ : Զարանիթ ոգին նախանձնիկով Բրահմային կատարելագոյն գործոյն և անոնց անհամեմատ երջանկութեանը վրայ, շնչեց տակաւինէն գաղտնի խօսքեր և ազդեց սրտերնուն նոր ու անձանօթ իղձեր : Երթանք գրօնելու կղզոյն միւս կողմերը, ըսաւ Ագիմա իր ընկերոջը, և տեսնանք թէ կրնանք արդեօք սակէց աւելի զուարճալի տեղ մը գտնել :

«Եւս հնազանդեցաւ ամուսնոյն, և սկըսան երթալ միատեղ : Քաղցին ամբողջ օրն ու ամիսներ, հանգչելով երբեք երբեք ջինջ աղբերականց եղբրը կամ երկնաբերձ ծառոց ստուերին տակ, որպէս զի պատըս պարունին արեգական ճառագայթներէն : Բայց որչափ կը հեռանային իրենց առաջին բնակութենէն այնչափ կը զօղար էսա : Եւ վերջապէս համարձակեցաւ և ըսաւ իր ամուսնոյն : Ագիմա, չերթանք աւելի առաջ, վաճառ զի յայտնապէս Աստուծոյ հրամանին դէմ՝ կ'ընենք թողով մեզի սահմանած բնակութեան տեղը :

«Այ՛ վախճար, պատասխանեց Ագիմա իր սիրուհւոյն, դեռ իրեն ըսած անբնակ երկիրը չհասանք : Յառաջ, ու միշտ յառաջ : Մարդս անոր համար ծնած չէ որ մնայ ծովութեամբ այն տեղը ուր տեսած է զդուս :

«Այստե՛ս յառաջել նորէն : Եւս կը հնազանդէր միշտ, և Ագիմա կը փափաքէր շարունակ նոր բանիւր տեսնել ու գիտնալ : Հասան վերջապէս կղզոյ վերջին ծայրը, և գտան հօն ծովու ինչ անք մը, ուսկից անգին ուրիշ երկիր մը, որ կարծես կը տարածուէր անսահման տարածութեամբ անգործ բան գէորդոնն հեռուէր : Ծովէն դուրս ցցուեալ ծայրերէ ձևացած անձուկ ու զփուարագնալի ճամբայ մը կը միացընէր զկղզին անձանօթ ցամաքին հետ :

«Երբե՛ս ուղեորներն կ'ենայն հօն ապալէ : Դիմացի ցամաքն կարծես ամպաբուռած էր

պէս պէս սաղարթալից ծառերով, և կարկաշտով կ'ոստոտէին ռոտէ յոտտ գունակ գունակ թռչուններ, և կամ երասմովին կը սաւառնէին յօդս : — Գեղեցիկ տեսարան, գոչեց Ագիմա, ի՜նչպէ՛ս ախորժակս ախորժալի ըլլայ իմ տեղի պաղղը ճաշակին : Ելելոր սիրելի հմ, երթանք ճաշակելու : Եթէ որայդ ցամաքը լաւագոյն գրտնենք քան զմերը, հօն հաստատենք մեր բնակութիւնը :

«Կի՛ն գողալով կ'աղաչէր Ագիմային որ ալ չի փորձէ Աստուծոյ համբերութեան չափը : — Ա՛յ թէ հոնգիստ ու երջանիկ չենք այս կղզոյն մէջ, մի թէ չունինք հօս քաղցրակամ Պստուղներ, և զուարար ու ջինջ ջուրեր՝ մեր քաղցն ու ծարաւը յագեցնելու : Ինչո՛ւ անյազութեամբ հետամուտ կ'ըլլանք ուրիշ բաներու :

«Այ, երթանք, իրկնեց Ագիմա հրամայական ձևով : Ի՜նչ գէշութիւն ըրած կ'ըլլանք, եթէ տեսնելու երթանք այդ անձանօթ երկրորդ :

«Այսպէս ըսելով վազեց իւր ծայրից վրայ, և եւս ալ ետեւէն սրտաթունդ : Երբ տեսաւ Ագիմա որ կը վախճար Եւս ջուրէն, ի վեր առաւ զինքը ուսողը վրայ, և փոխելով քալիքը հաստատութեամբ քալիք բարեց ու անցաւ շուտով այդ խոնաւ ճամբան որ կը բաժնէր իրմէ անձանօթ երկիրը :

«Հապի՛ւ թէ հասեր էին արգելեալ ափունքը, և ահա յանկարծ լսեցին ահաւոր շատախիւն մը, և դայարագեղ ծնունդն ու ծաղիկներ, և ինչ որ տեսնէր էին հեռուէն, բոլորն ալ տներևութեամբ յսկան թօթափել : Այն անցքը որուն վրայէն անցիր էին, խոնաւագեցաւ յանգուեղս ծովուն ահա զնագոջ գողորգմամբ, մնալով միայն աստ անդ քանի որ կտորներ, որոնք չէին կրնար ծառայել ետ գաճալու :

«Զուարթ դայարութիւնն զոր խեղճերն տեսնէր էին միւս ափունքէն, ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ խարժական երկոյթ մը, դարանագործութիւն չարանիւթ ոգւոյն, որպէս զի անհնազանդութեան մէջ ձգէ զէրկնիք : Ագիմա ճանչցաւ այն ատեն իր սխուրիւր, և լքիւալ ու յուսահալ, ընկաւ արտասուողին հրեւադաւ աւազոյն վրայ : Մտանալով իրեն Եւս, գրաւ ձեռքերը ուսողը վրայ ու ըսաւ : — Ա՛յ լքանիւր սիրելիք իմ, փութանք պաղատելու առ Աստուծո, որ ներէ մեր յանցանալը :

«Եւ լռեցաւ ամպոց մէջէն ծայն մը որ կ'ըսէր : — Կի՛ն դու, մեղար ամուսնոյդ սիրոյն պատճառաւ զոր բերէ էի քեզի սիրել, սակայն յոյսդ իմ վրաս էր, անոր համար կը ներեմ քեզի ինչպէս նաւ ամուսն :

նոյց թու շնորհիւ զ։ Բայց մտիկ բրէք։ մէկ մ'ալ ոտք պիտի չկոխէք այն երկիրը ու բերկրութեանց բուրաստանը, զոր ձեզի համար ստեղծեր էի որ երջանիկ ապրիք։ Ձեր անհնապանգուծեամբը ահա չար ոգին տրեք երկրիս։ Ձեր որդիքը պիտի գատապարտուին ի ցաւ, և քրտամբ երեսաց ուտելու իրենց հացը ի քաւութիւն ձեր յանձնանցը, և ապա պիտի սպակաւնին ու պիտի մոռնան իմ անունս։ Ային դու, մի լար, պիտի հասնի գթութեան ժամը։ Նոյն օրը Վիշնու գտներացդ մէկուն ծոցը իջնալով, պիտի առնու մարմին մարդկային ու պիտի բարոզէ ամենուն իմ խօսքս, ինչպէս նաև ապագայ կենաց ակնկալութիւն մըք ու միջոց մը մեղմելու քայսած ցաւերնին սրտեռանդն աղօթիւք։

«Քաւալերուելով Տրաւմային խօսքերէն, ոտք ելան երկու լացողներն և սկսան շարու-նակել արտօրանաց ճամբանին։ Բայց նոյն օրէն սկսեալ, պարտաւորեցան ի ծանր աշխատութիւն, և քրտամբ երեսաց կը գտնային հացերնին։

«Աստուծոյ հրամանին համեմատ բազմացաւ մարդկութիւնն երկրիս վրայ։ Ագիւմայ ալ Եւայի որդիքը այն աստիճան շատցան ու ապականեցան որ ալ չէին կրնար խաղաղութեամբ ապրիլ իրարու հետ։ Մոռցան Աստուծոյ անունը, բարիքը ու խոստումները։ և նա ձանձրանալով վերջապէս իրենց ապականեցան աղաղակէն որ կը բարձրանար մինչև յերկինք թողուց գիւրներ երեսէ։ Իր կայծակը կ'որոտար միշտ ամպոց մէջ, օգտակար ազդարարութիւն մը ապականելուց։ Բայց նորա չուզեցին լսել Տրաւմային ձայնը, և թագաւորն Դայիտա յանդգնեցաւ մինչև անէծքներ արձակել կայծականց գէմ, սպառնալով որ եթէ լռելու չըլլան, ելլայ իր պինուորներովը տիրապետելու երկնից։

«Այն ատեն սահմանեց Աստուած ահաւոր պատիժ մը տալ իր արարածոցը, որպէս զի իրարատ ըլլայ մնացողաց ու անոնց որդւոց։ Դարձուց աչքերը երկրի վրայ, փնտռելու բոլոր մարդկութեան մէջ մէկ մը որ արժանաւոր ըլլայ երկնից գթութեանը, և գտաւ զարդարն Վայմապատու, որ աւնարատ էր առաջի Աստուծոյ։

«Այդ արդար, երկրւոյս մը աստուածավայն մարդն երբ անգամ մ'իբ առաւ տեան լուացումը կը կատարէր Վիրինի նուիրական ըրոց քով, յանկարծ ալեաց մէջէն բազմազոյն փայլուն թնփով փորրիկ ձուկ մը մօտենալով իրեն, Ագաթ գիս, ըսաւ, որովհետեւ ինծմէ աւելի մեծերն որ կ'ապրին հօս' կը սպառնան կլելու զիս։

«Գթալով արդարն ձկան վրայ, առաւ ու դրաւ այն պղնձէ ամանին մէջ, որով ջուր կը հանէր գետէն, և տարաւ իր աղքատին բնակարանը։ Բայց օր բոտ օրէ զգալապէս կ'աճէր այդ ձուկն, անանկ որ տեսնալով Վայմապատու որ ալ չէր կրնար կենալ ինչ և է ամանի մէջ, հարկադրեցաւ տանելու ու ձգելու մերձակայ լճակի մը մէջ։

«Այդ արդար ու բարեգործ, ըսաւ ձուկն՝ որ անչափապէս կը մեծնար, տար ու ձգէ զիս ի Գանդէս։

«Ինչպէս կրնամ, հարցուց արդարն. չունիմ այնչափ ոյժ ու զօրութիւն։

«Փորձէ, պատահանեց ձուկն։ Վայմապատու անգն ոտաւ տեսաւ որ թեթեւ էր, և տարաւ ձգելու մեծ գետը։ Այդ մեծամարմին ձուկը ոչ միայն թեթեւ էր յարդի նման, այլ և կը սփռէր չորս կողմը քաղցր անուշահոտութիւն մը. ուսկից իմացաւ արդարն թէ Աստուծոյ կողմէն պատգամաւոր մը պիտի ըլլայ, ու կեցաւ հօն տեսնալու ըլլալիքը։

«Իրացընէ քիչ առնելէն ինգրեց իրմէ ձուկը որ տարուի յՈվկիանոս։ Եւ երբ հասաւ իր փափոքին, ըսաւ այն ատեն Վայմապատուին։ Մտիկ բրէ, ո՞վ սուրբք։ աշխարհքս մօտ է ընկղմելու ջրոյ տակ, և պիտի մեռանի ամենայն մարմին։ Փութայ շինելու քեզի մեծ նաւ մը ու պատսպարուէ մէջը քուկիններովդ։ Առհետք բոլոր տակոց հունտերէն, և զոյգ մ'ամեն ազգ կենդանիներէ, բաց ի' անոնցմէ որ կը ծնանին ի շոգւոյ և յապականութենէ, վասն զի անոնց կենսական սկիզբը չի յառաջադայր տիեզերաց մեծ շունչէն։ և սպասէ ապա վըստահութեամբ պատահարաց։

«Այդարն կատարեց ըստ հրամանին, և բոլոր ընտանեօքն ապրեցաւ ջրոց ապականութենէն Հիմալայաց քարձանց վրայ։ Վիշնու. կ'աղաւտէ գճեղ մահուանէ, ըսեր իր նաւուն առաջնորդող ձուկը. իր շնորհիւր Քրաւմա պիտի ողորմի մարդկութեան։ Գնացէք հիմա ուրեմն ու կատարեցէք Աստուծոյ կամը և բազմացէք ու աճեցէք երկրիս վրայ։

«Յիրաւի այնպէս եղաւ ինչպէս որ կարգադրի էր Յաւիտեանական։ ջրոց ապականութենէն հարիւր տարի ետք, ծնաւ Իմաստունն Ազգիգարտ, թոռն Վայմապատուի, այր արդար ու երկրւոյս։

«Կը բնակէր ինքը Գանդա երկիրը, և ամեն օր երբ կը ծագէր արշալոյսն ու կը հասնէր վերջալոյսն, Ազգիգարտ կ'առանձնանար ծածուկ տեղ մը, անտառաց խորերը կամ նուիրական գետոց փափուրը, ու կը մատուցանէր Աստուծոյ ողջակէզ։ Հօն

խորանին առջին տարածուած, յետ արտասանելու զԱմ խորհրդական, որ է աղօթք առ Աստուած, կ'երգէր Սափիչի երգը, այսպէս.

«Տէր աշխարհի ու արարածոց, ընդունէ ծառայիդ խոնարհ պաղատանքը, 'ի բաց թողլով պահ մը յախտնական կարողութեանդ խոկումը: Մէկ նայուածքդ բաւական է մարբելու հոգիս:

« — Եկուր առ իս, այնպէս որ լսեմ ձայնդ երբ կը շնջէ տերեւն, կը խոխոջէ ցուրն, ու կը ճարձատէ նուիրական բոցն:

« — Պէտք ունի հոգիս շնչելու ամենամաքուր շունչդ: Այն աղօթիցս, տէր աշխարհի ու արարածոց:

« — Քու խօսքդ շատ աւելի քաղցր է ծարաւեալ հոգւոյս, քան թէ գիշերուան արտասուքն անապատին աւազին վրայ. շատ աւելի քաղցր է քու խօսքդ ինձի, քան թէ մօր մը ձայնն իր որդւոյն:

« — Եկուր, քեզմով կը ծագի երկիր ու կ'աղագայան արմտիք. քեզմով կը զօրանան սերմանք ու կը փայլեն երկինք աստղերով. քեզմով կը յղանան մարք և իմաստունք ուսանին զճարտարութիւն:

« — Ծարաւի է հոգիս ճանչնալու զքեզ ու ազատելու իր մահկանացու մարմնէն, որպէս զի յափշտակուի 'ի լոյս ու վայելէ երկինք երանութիւնը:

« Այլազաւանջով արեւուն որ կը քարծրանար փառք հաստատութեան կամարին վրայ, այսպէս սկըսաւ խօսիլ իմաստունն Ազգիգարտ:

« — Ո՛վ պայծառ ու ճառագայթագեղ արեգակ, ընդունէ այս իմ աղօթքս զոր կը նուիրեմ քու փառայդ:

« — Ընդունէ, խնդրեմ, իմ պաղատանքս. ինչնան ճառագայթներդ տեսնելու իմ եռանդնալից սիրտս:

« Ո՛վ արեգակն, դու որ կը լուսաւորես զերկիր, ու լուսովդ կը պտղաբերես, պաշտպանէ դիս:

« — Կը զարմանանք հիւնալի լուսոյդ վրայ, ո՛վ ամենամաքուրդ արեգակ, պայծառացուր և ուղղէ իր նպատակին մեր միտքը:

« — Փա՛հանայք զո՛հիւք ու երգովք կը պատուեն զքեզ, ո՛վ ամենամաքուր արեգակ, որովհետեւ կը ճանչնան զքեզ իբրեւ ամենագեղեցիկ՝ Աստուծոյ ստեղծուածոց մէջ:

« — Կը փափաքեմ երկնային կերակրոյ, կ'աղաչեմ խոնարհ պաղատանք որ շնորհես ինձի քու մեծագին պարգեւներդ, ո՛վ չքեալ ու պայծառ արեգակ:

« Այսպէս աղօթեց Ազգիգարտ, այս

բարեպաշտ ու սիրելի Աստուծոյ: Իսկ Պաւակ, իր իմաստուն ուսուցիչն, օր մը անրիժ ու ծաղկապսակ երինջ մ'ընծայելով իրեն, ըսաւ. Ա՛հ քեզի ընծայ մի, զոր կը պատուիրէ Բրա՛հմա ընելու այն ամենայն մարդոյ՝ որ կ'աւարտէ Վետայի ուսումը: Ա՛յ ասկէց ետքը պէտք չունիս ինձի, ո՛վ Ազգիգարտ. մտածէ հիմա որ զաւակ մ'ունենաս, որպէս զի կատարէ մարմնոյդ վրայ այն արարողութիւնները, որ կարեւոր են բանալ տալու աշխիզ երկնից բնակութիւնը:

« Հայր իմ, պատասխանեց Ազգիգարտ, ինչչաւս կընամ զաւակ ունենայ, որ երբէք ճանչցած չեմ զկին: Ծարաւի է սիրտս սիրոյ, բայց չգիտեմ առ ո՞ւր զգնիլ իր խնդրուածքը:

« — Տուի քեզի մտաց կեանք, ըսաւ զարձեալ իմաստունն, հիմա ալ կու տամ կեանք սիրոյ ու երջանկութեան: Դուստրո՛ւ Պարվատի, գերազանց է քան զամենայն օրիորդս իմաստութեամբ ու գեղեցկութեամբ: Ի՞նչ օրէն որ ծնաւ, քեզի սա՛նձանեցի 'ի կնութիւն. տակաւին մէկու մը հետ կապած չէ սիրտը. և ոչ ոք տեսած է իր շնորհալից դէմքը:

« Ուրախացաւ Ազգիգարտ ու ձեռք տուաւ գեղեցկին Պարվատեայ: Անցան տարիներն, և չկար իրենց անդորրութիւնը խռովելու պատճառ մը: Հօտերին նոյն կողմերը ամենէն գեղեցիկն էր, և հունձն օրհնեալ յԱստուծոյ: Բան մը միայն կը պակսէր լրացուցիչ իրենց երջանկութեանը. Պարվատի ամուլ էր: Անօգուտ տեղ ուխտի կ'երթար զանգեղն նուիրական ջուրերուն, անօգուտ ամեն նուիրքներն ու պաղատանքներն, և ամութեան ութերորդ տարին կը մօտենար, յետ որոյ, ըստ օրինաց, պիտի բաժնուէր իր ամուսնէն իրրեւ անօգուտ ընկիր մը:

« Ազգիգարտ սաստիկ տխրած այս բանիս վրայ, օր մ'ընտրեց իր ուլուց մէջէն ամենէն ընտիրն ու գեղեցիկին, և զնաց առանձին տեղ մը ողջակէզ մատուցանելու Աստուծոյ: Աստուած իմ, ըսաւ, մի բաժներ զայն զոր դու ինքն միացուցիր... և չկրցաւ չարունակիլ խօսքն 'ի հեկեկանաց:

« Եւ ասն մինչդեռ նա գիտնամած կու լար ու կը հեծէր աղաչելով զԱստուած, ձայն մը լսուեցաւ վերէն. — Դարձիր տունդ Ազգիգարա, լսեց Աստուած աղօթիցդ ու գթացաւ վրայդ:

« Իբր զարձաւ նա տունը, մէկէն ընդ առաջ ելաւ Պարվատի ուրախութեամբ ու ծիծաղելով, որպէս թէ երկար առնելէ 'ի վեր տեսած չլլար զինքը: Հարցուց Ազգիգարտ թէ ինչ կը նշանակէր այդ տարօրի-

նակ ուրախութիւնը: — Մարդ մը, պատասխանեց Պարզմարտ, խոնջ ու տաժաւանալ, եկաւ հանգչիլու մեր սարքինային տակ: Մատուցի իրեն ըստ սովորութեան ջուր, բրինձ ու կաթն. և երբ կը մեկնէր, ըսաւ. Սիրտդ տխուր է ու աչքերդ կարմրացեալ յարտասուց: Բայց քաղաքներուէ, վասն ի՞նչ պիտի ունենաս վերջապէս տղայ մը: Վաշագան անուանէ զայն, այսինքն ծնեալ յողորմութենէ, որ կենդանի պիտի պահէ ձեր սէրը ու փառաւորէ ձեր ազգատոհմը:

« Ազգիգարտ սաստիկ ուրախացած լսածին վրայ, պատմեց իր կողակցին ինչ որ պատահեցր էր իրեն զոհաբերութեան ատեն, և երկուքն ալ միխիթարուեցան, մտածելով որ ցաւոյ ժամանակն պիտի լինենար, ու պիտի չբաժնուէին իրարմէ:

« Դնաւ ակնկալեալ տղան, անհամեմատ իր սեռին մէջ, թէ՛ և ունեցաւ ապա Պարզմարտ ուրիշ շատ զաւակներ ի՞նչ փառաւորութիւն իր տանը: Երբ երկուստասանամեայ եղաւ Վաշագան, Ազգիգարտ իր հայրը, մտածեց տանիլ զինքը լեռան վրայ և շնորհակալ ըլլալով Աստուծոյ նուիրել ու մը:

« Երբ կ'անցնէին Թանձրախտ անտառի մը մէջէն, տեսաւ բոյնէն վար ընկած աղաւթի գեղեցիկ ձագ մը որ աւար պիտի ըլլար օձի: Վաշագան զիմեց արութեամբ տողնոյն վրայ, զաւազանի մէկ հարուածով սպաննեց զայն, և գրաւ դարձեալ զաղանին իր բունին մէջ: Մայրն որ կը Թուշուտէր ձագին չօրս կողմը, ցաւոց աղաղակաւ լեցնելով օգը, փոխեց ձայնն ու շնորհակալ եղաւ զՅասիրտ տղուն: Եւ Ազգիգարտ կ'ուրախանար մտքէ՛ն՝ տեսնելով որդւոյն քաջութիւնը ու բարեսիրութիւնը:

« Երբ լեռան կատարը հասան, սիրտան միատեղ փայտ կտրել զոհաբերութեան համար: Բայց ուր զոր ողջակիզման համար բերեր էին, կտրեց կապը ու փախաւ մաշտուտոյն մէջ, անսակ որ անկարելի եղաւ գտնել վերադառնալ: Ըսաւ Ազգիգարտ իր որդւոյն. — Ահա պատրաստ է փայտն ու սեղանն, բայց կը պակսի ողջակէզն: Գնա՛ աղաւթոյն բոյնը զոր աղատեցիր քիչ առաջ, և բեր հօս աղանաձագը, որպէս զի նուիրեմ Աստուծոյ՝ փախած ուղւոյ տեղը:

« Վաշագան երբոր կատարիլու վրայ էր Աստուծոյ կամաց հակառակ հօրը համամներ, ահա լսուեցաւ իրաճմայի երանարցասման ձայնը. — Ինչո՛ւ կու տաս այդ հրամանը որդւոյդ: Միթէ՛ անսր համար ազատեցիր աղանաձագը օձին կոկորդէն, որպէս զի զուր ճմանիք անոր չարութեանը: Նա որ կ'աղաւաղէ այս կերպով ըրած բա-

րեգործութիւնը, արժանի չէ ինծի: Մեղար Ազգիգարտ, ի՛նչ քառութիւն մեղացդ, զոհէ ինծի որդիդ այդ սեղանոյն վրայ:

« Ազգիգարտ լսելով այսպիսի հրաման մը սաստիկ տխրեցաւ, ու ցաւոյն սաստկուեց թենէն գետին ընկած սկսաւ աղաղակել. Պարզմարտ, ո՛վ սիրելիք իմ Պարզմարտ, ի՛նչ պիտի ըսես թէ՛ որ ես միակի զառնաղու ըլլամ տուն: Ի՛նչ պատասխան պիտի տամ քեզի, թէ՛ որ պահանջելու ըլլաս ինծմէ սիրելի զաւակդ:

« Այս կերպով անդադար կու լար մինչև իրիկուն, չկարենալով ձեռք զարնել ահաւոր զոհաբերութեան, և ոչ ալ ուզելով անհնազանդ դառնիլ Զախտեանականին հրամանին: Բայց Վաշագան իր նստակէն անելի սրտի արութեամբ մը կ'աղաչէր հօրը որ զուհէ զինքը ըստ հրամանին Աստուծոյ: Վերջապէս համակամեցաւ Ազգիգարտ, և դուրս զալով կապեց իր որդին սեղանոյն: Բայց երբ սուրբ քաղած պիտի զենուր զանձնը, ահա Վիշնու աղանախերպ եկաւ ու հանգչեցաւ տղուն գլխուն վրայ և ըսաւ. — Ո՛վ Ազգիգարտ, կտրէ՛ զոհիդ կապերը, և ցրուէ ժողոված փայտը: Գոհ է Աստուած հնազանդութեանդ, և որդիդ իր պատրաստականութեամբը հանդացաւ Աստուծոյ: Եւ պի՛նք երկար տարիներ երջանկութեամբ, վասն զի քու ցեղէդ պիտի ծնանի ակնն կայանի Դիւանագու, որուն ծոցոյն մէջ պիտի զգնեմ ո՛վ զձե մարդկային, մարդկութեան փրկութեանը համար »:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Ուրուականն.

Խօսեցաւ ձեռքին մէջ ներքինի ծաղիկ ունեցող միւս իմաստունն ալ: Խօսեցաւ Վիշնուի մարմնաշաղկուն վրայ, որ էր ութերորդ յետ ստեղծման աշխարհի: Եկաւ նա, կ'ըսէր իմաստունն, եկաւ աստուած ծային Պարամատմա՝ ոգի տիեզերաց, Գալի-եռկա առաջին ժամերուն՝ որ էր չորրորդ դար աշխարհի. և էր նա քաղցր որպէս զմիք և անմեղ որպէս զգառն: Եկաւ նա ի՛նչ ծոցոյ Դիւանագուի, և հաշտեցուց զԲրահմա իր արարածոց հետ: Գերբնական ան սարսափ մը դրուեց զերկին ու զերկիր. խորհրդական ծայններ աւետեցին նորա զայլուստը անապատին ձգնաբերաց. կանգարմայք հնչեցուցին զօդ երկնային ներդաշնակութեամբ. ծովուց ջուրերն հրճուեցան մինչև ցանդունդս, և լիցուեցաւ բոլոր օդն զեղեցիկ անուշահո-

տութեամբ. և երբ առաջին անգամ ճշեց Քրիշնու, ճանաչաւ նորէն բնութիւնն իր տէրը ու արարչը:

Շարունակեց այս կերպով ձեռքին մէջ ներքինի ծաղիկ ունեցող իմաստունն, և իր երկու մեծարեկ ընկերքն կը յաւելոյին ինչ որ համեմատ էր իրենց վարդապետութեանը: Ըսին թէ ինչպէս այդ սուրբ անապատաւորն վաղձաւանակեալ էին, և թէ ինչպէս այդ վերջին աստուածածնութիւնն կանխագոյն էր հազար այստոյի տարի, և նոյն իսկ լեզուաց աշտարակին համար Աքքատի բաշխանայից սահմանած ժամանակէն ալ առաջ էր: Յիշուին, վասն զի Քուշայ այդ գոռոզ որդիքն, անապատի աւազուց մէջէն Սենաարայ երկիրը գալով, և պատմութիւն չունենալով կամ մոռնալով իրենց անցեալը, ժողովիցին ցան և ցիր աւանդութիւններն և Արեաց առաջին պատմութիւնները, որ խառնուած էին Սեմայ թափառական որդւոց մօթին յիշատակաց հետ, և խանգարելով իմաստը, այդ պիղծ խառնուրդին հիմնեցին իրենց հրէշաւոր կռապաշտութիւնը: Աւելցուցին ապա թէ շատ աւելի հին էր մարդկային ցեղն քան ինչ որ կ'աւանդեն քաղցեայք, և թէ ճշմարտութեան լոյսն պարզէ է Արեւիցի, ինչպէս նաև արեգական լոյսն:

Իրենք կը խօսէին, բայց պատանին կամ ուշ չէր դնէր այդ խորունկ խօսակցութեանը, և կամ չէր հասկընար իմաստը: Ինչպէս որ երեկոյանք գէմ լճակի մը վրայէն բարձրացած շողից կը մթադնեն խիտ մառախլով անձայն հովտածորը, նոյնպէս այդ խօսքերն առ փոքր փոքր մթադնեցին պատանւոյն միտքը: Ի սկզբան կը զարմանար ու կը յափշտակուէր մտքը այդ բարձր խօսակցութեանց վրայ, և մտադրութեամբ ուշ կը գնէր իմաստնոյն ըսածին, որպէս թէ յԱրմաշիր իր արքունեայ մէջ ըլլար, և լսէր բանաստեղծ քերթողի մ'երգերը, կամ պառնդխտի մը կեանքը, և կամ իր ցեղին առաջին պատմութիւնները: Բայց կամաց կամաց սպրդեցին երակացը մէջ անսովոր յոգնածութիւն մը իբրև 'ի գինւոյ, և ուժաթափ և ուշամոռաց ըրին գինը: Երբեմն իրբեմն կը փորձէր զգաստանալու, և նոյն վայրկեաններուն կը հասկընար իմաստ մը և կամ խորհրդածութիւն մը, բայց չէր շարունակէր նոյն մտադրութիւնը: Իսկ այն իմաստներն ու անյոգ խորհրդածութիւններն, կը սաշէին մէկէն մտացոյց աչքէն ու կ'անհետանային, ինչպէս կայծակն որ կը փայլի և ապա կ'անհետանայ խաւարի մէջ: Իմաստունքն իմացան Հայոց թագաւորին վիճակը, և անկնարկութեամբ մը յա-

ռաջ մտնեալ մէկէն մատուական, ու մատոյց պատանւոյն հիւրընկալ բաժակ մը, լի կանաչազգոյց ըմպելիօք: Արա իմից ախորժանք ու զօրացաւ: Ըմպելիքն ախորժան համ էր, և այնպէս երեցաւ իրեն թէ կը զովանցէր կոկորդը, կը զարթուցանէր թրմբեալ զօրութիւնն ու կը լուսաւորէր միտքը: — Խմէ, — ըսաւ իմաստունը մէջէն մէկը, — պէտք ունիս զօրանալու հոգով ու մարմնով: Չկրցար համբերել փորձանաց, և ճշմարտութեան խօսքերն ձանձրացուցին զքեզ . . .

— Ոչ, — պատասխանեց մէկէն Հայոց թագաւորը. — միշտ ախորժեիկ եղած է ինծի լսել իմաստնոց վարդապետութիւնները: Չիր խօսքերը բոլորովին նոր չեն. կը յիշեցնեն ինծի, թէպէտ աղօտապէս, մանկութեանս ատեն լսածներս սրբազան մարդոց բերնէն՝ ծննդեանս լերանց մէջ:

— Ճշմարտութիւնը, — պատասխանեց միւսը, — արեգական պէս է, որ կը սփռէ ամեն կողմ իր լուսոյն ճառագայթները: Արեւակից են մեղի Հայիւրն, և ոչ թէ ըստ Քաղցեայց ըսածին՝ դաշտագետնոյն ազգերէն կը սերին: Այդ սնապարծներն կը համարին որ իրենք բազմապոյցած ըլլան գերիկն մարդկութեամբ, մինչդեռ իրենք ամենէն ետքը եկած են 'ի Սենաար, Արեաց այս մեծ գետոյն բերանը, որ պիտի ողողէ գերիկը արգասաւորելով ամեն տեղ, կ'ուզեն թուամբ ըլլալ այս գետոյն, սակայն պիտի ընկղմին ու կորսուին մէջը: Ինչպէս որ Աստուած մի է ու եռանձնաւ, նոյնպէս մի է ու եռանձնեայ ճշմարտութիւնը: Իրան, Յաւան, Միսորիմ, Գանգես, Նիւսիս ու Նեղոս, պիտի միանան կործանելու Ներքովթայ որդւոց հրէշաւոր զօրութիւնը: Քու ցեղդ, ո՛վ արբայ, Արեաց ազնուականն ցեղէն է: Զօրաւորն Հայկ մի թէ կը պատերազմէր Ներքովթայ բանակին դէմ, թէ որ երկու բանակաց զիցաղուներն արեւակից ըլլային իրարու: Նոյն ատենէն թնամիկ իրարու և այլոցեղը, կը տւէ տակաւին նոյն թնաժութիւնը, բայց այն է գէշը, որ անհաւասար է հիմա երկու կողմանց ոյժը: Ներքովթայ ժողովուրդն շատ զօրացած է հիմա, և բախտին անակեղալ յաջողութեամբ կուրացած՝ կը կարծէ գոռոզութեամբ թէ կրնայ տիրել բոլոր աշխարհի: Բոլոր բազմամարդ և բնութեան ու արուեստից տուրքերով հարուստ երկիրներն իր անյագութեանը նշաւակ եղած են: Տիրութիւն Սիրոս իրենց գեղեցկաներկ ու ծիրանեղոյն կերպասովն ու բեհեզով, Արեւմտեան ծովուն կղզիներն իրենց սպիտակափայլ մարմարիտովը, Մեսորիմ իր ախորժահամ համեմովն ու

ներբահիւս կտաւովը, Ովիկը իր ոսկունքն ու մայր փայտովը, Բակտրիաստան իր յաղթ ուղտերովն ու մեծագին ակունքովը, հեռաւորն Հնդկաստան իր երփնազոյն փափուկ բուրդովն և հիւսկէն հարուստ հանդերձիւքը, և Հայաստան իր քաջընթաց ձիւրովն այդ ժողովրդեանն անյադ արշաւանացը զրգիւն ելած են: Իրենք զուարճութեանց ու հնչողութեանց մէջ ընկզմաւ փոյթ չեն ընել բանի մը, վասն զի վաստէ ու ապահով են Շամիրամայ պատերազմափորձ հանճարոյն վրայ, որ առջի ստացածներն ապահովելէն զատ, կը մտածէ նորոք ալ ստանալ կամ յաղթի պատերազմով, և կամ կեղծ պայմաններով ու բարեկամութեամբ: . . . ստիպելով ի հարկառուութիւն:

Այա իմացաւ հարուածն ու խոնարհեցուց աչքերը, առանց պատասխան մը տալու: Բայց միւսը շարունակեց խօսքը հարուածելով միշտ զպատանին բանիւք:

— Ա՛յ, ինչպիսի քաջ ուսուցիչ է նա խորնութեանց: Իր գեղեցկութիւնը, որ... կը մայրաքիռ ժամանակին խաղաղաման դէմ, մահուան ծառին կը նմանի, որուն հովանոյն տակ հանգչելով անգողչ ուղեւորն, կը ննջէ յաւիտեանական քունը: Զքեզ ալ, ով քաջասիրտ, ըմբռնեց նա իր թաղարչին մէջ, ինչպէս քեզմէ առաջ ուրիշ շատերը: Նոքա հնչուալեաց ու զուարճութեանց առեւ կորուսին կեանքերնին, իսկ զու պիտի կորուսանան ոչ միայն կեանքդ՝ այլ և ազնուական ծննդեանդ պատիւը:

Հայոց Թագաւորը լսելով այդ ծանր խօսքերը, չբորկացաւ ամենին, ինչպէս քանի մը ժամ առաջ ըրեր էր: Բայց տարակոյսն, դժնդակ տարակոյսն, կը տագնապէր սիրտը, միշտ աւելի ևս հատար ընծայելով երեք քողարկիւկ մարդոց ըսածներուն: Վերջապէս, մի թէ յայտնի, ստոյգ ու անհակառակելի փորձով պիտի չհաստատէին ամեն ըսածին: Ուրեմն այն փորձերուն կը սպասէր, ատոնք կը փափաքէր, և ամենեւին ուրիշ բանի փոյթ չէր տանէր նոյն վայրկեանին: Պշտիւր տաքցեր էր, և արիւնը կ'եռար երակացը մէջ:

— Թողունք զիս, — ազադակեց պատանին, որ կը վախճար ու կը դողար, և իր խօսակցին ըսածին համմատ, մահը մօտեցած կը համարէր: — Խօսեցէք անոր վրայ, և անոր սիրոյն ու Սատիկին մահուանը վերայ, որոնց համար եկած եմ հօս: Ներեցէք, տեղաք, անհամբերութեանս, և աշխարհի իրաջ չափազանց հոգ տանելուս. առէր չնոյն անձին: Անտուգութեան մէջ ձգեցիք զիս. ըսէք ճշմարիտը՝ որ անտուգութեան

վիճակէն ընտրելի է: Խօսեց զիս արգեօք այդ կինը, Թող ըլլայ. փարատին երազներս. Թաթաւի Թազ արեան մէջ, մեռնի ինծի հետ Հայկաջուղն . . . բայց իմանամ նախ ճշմարտութիւնը, Թող յայտնուի ճշմարտութիւնը, ամենագառն ճշմարտութիւնը, բոլոր իր դառն պարագայիւք:

— Թէ որ կ'ուզես, լաւ է, — ըսաւ ներքինի ծաղիկ ունեցող իմաստունն, Ծորութիւնք ընտրեան, անցեալն ու ներկայն, առէք տեսանելի երևոյթ Թագաւորին առջև: Յուցէք իրեն իրկրիս վրայ ամենէն աւելի սիրելին, այնպէս որոշ կերպով՝ որ խաբեալ զգայարանն ճանչնան մէկէն ճշմարտութիւնը: Բացուէ ուրեմն վարազոյդ. խորհրդական, որ կը ծածկիս դանցեալն:

Այս հրամանին, անտեսանելի ձեռք մը բացաւ սեւագոյն վարագոյրը, որ երկու բաժնուելով ամփոփեցան երկու կողմանց վրայ, և տեսնուեցաւ ընդարձակ միջոց մը: Պատանին բան մը չտեսաւ ներսը, և երբ մարեցան յանկարծ բոլոր ճրագները, անհետացան չորս կողման առարկաներն ալ:

— Կը թողունք զքեզ առանձին, — ըսաւ իմաստունն, — ու կը հեռանանք: Ուղղէ բոլոր իղձերդ այդ մահ թիկնոյն վրայ, արեւ աչքերդ և աղաչէ Աստուծոյ որ լուսաւորէ զքեզ:

Պատանին ուրիշ անգամ մ'ալ առանձնացած գտաւ ինք վիերը, Հպատակելով հրաւանին, ուղղեց աչքերը առաջիկայ տեսարանին, սպասեց երկար ատեն, և վերջապէս կարծան թէ մոլթն իրթալով պայծառացաւ: Կ'երևար ներքսակողմը որպէս թէ հարթ ու անհաստատ բայց միանգամայն խորունկ ու թափանցիկ մակերևոյթ մը, որուն մէջ կը նկարուէր կամաց կամաց անորոշ ու փոփոխական երևոյթ մը, խառնակ ստուերով և ստուերախառն լուսով ու ձևով, և նորատեսակ գոյներով: Ի՛նչ կը նշանակէր այդ բանն. ինչ մեկնութիւն տալու էր այդ կրիկատեսիլ երևութիւն, հարթիւն ու խորունկիւն, ուղղիւն ու գողաւորիւն, Տեսածն հանգարտ ջրոյ երևոյթ մ'ունէր, բայց ի՛նչպէս կրնար ջուրն այդպէս կախուած կենալ օդոյ մէջ քողաձև, Այ, ջուր չէր այդ տեսնածը. որովհետեւ իր անթափանց ծոցոյն մէջ չէր կրնար յոռալ բերել այդ զանազան ձևերը, և աճիլ ու լուսաւորուիլ, ձևաւորուիլ ու գոլուաւորուիլ: Կը տարածուէր ալ կողմն մոլթ զանգուած մը, կ'երկայնէր, կը բաժնուէր ի գազաթունա և ի փայտարս, որոնք արեգական ցլովմամբ կը փայլէին ոսկեզօծ: Կեռակելի ներսը կը տեսնուէին աստիճանաւոր

բլուրներ նախ կապտագոյն, և ապա մանուշակագոյն ու կանաչագոյն, աստ անդ սպիտակ ու լուսաւոր կէտերով, որոնք աւելի շատ կը տեսնուէին ստորոտը լճակի մ'ափուկը, որուն երեսը կարծես կը ծածանէր նորածագ արփույն քաղցրաշունչ հողմով:

— Բննունի՛ր, — գոչեց պատանին զարմացած:

Եւ բոլոր մտադրութեամբ զինքն ամփոփելով, սրտաբախ անձկութեամբ կեցաւ հօն անշարժ, ու կը դիտէր այդ մոռական տեսարանը, որ իր անհամբեր աչքին առջև կամաց կամաց ճշմարտութեան երևոյթ մը կ'առնուէր: Կը փնտռէր կարօտանօք ու կը գտնար իր սիրելի տեղուանքը, գեղեցկատեսիլ գազաթուները, լճին թումբերը, չէնքերը, և ոտն առ ոտն բոլոր այն բաները, որոց յիշատակը քաղցր էր իրեն: Եւ շարունակելով այսպէս յիշողականին զօրութեամբ և գոգցեն պատասխանելով սրտին ըզճիւրը, կ'ելլային այդ շոգելից տեսարանին մէջէն լուսալոյս ձևեր ու պատկերներ, և տեսարանն երթալով կը կենդանանար: Այդ, այդ տեսածներն իր հայրենի երկրին լեռներն էին, անկիւն Վանայ քարածայուն էր. տուներուն այդ խումբը որ կ'երևար խորերը, Արմաւիրն էր. այդ, իր սիրելի Արմաւիրը, այդ կանաչագեղ ծառերն Բննունեաց նոյնրական սօսիներն էին. իսկ այն գիծն որ օձապատոյտ կ'երկայէր լճին եզիրքէն, այն ծաղկազարդ ճամբան էր, ուսկից պատանեկութեանը ատեն այնչափ անգամ անցեր զնացեր էր բարեկամաց հետ:

Եւ յիշալի այդ ծանօթ ճամբուն վրայ զուարթ կանաչութեան մէջ երկու երիտասարդներ տեսաւ, որ ուրախ զուարթ կը ճնձէին խրոխտալով: Երկուքին զգեստն ալ միաձէ ու միազոյն էր, ուստի հաւանակաւ ևր կարծիք թէ եղբայր ըլլան իրարու: Մին քիչ մ'աւելի բարձր էր հասակաւ ու զնոցմամբ, կ'երևար որ քիչ մ'աւելի աստիճանաւոր ըլլայ, ու կը յննոր ընտանեբար ընկերոջը ուրին վրայ. իսկ միւսն նշանաւոր էր իր գանգուր ու փայլուն մագերովը, և կը տեսնուէր վրան բարեկամութեան հետ նաև յարգանք մ'առ իր ընկերն, Բայց այնու հանդերձ գործ կ'երևային իրարմէ, ու եղբայրական կարեւոր խօսակցութեան մը գրադած էին:

Քիչ ատենէն կանկ առին, և Արա հիտցմամբ կը դիտէր զիրենք, Տեսաւ որ երկուքն մէկը ձեռքին մէջ փայտէ գոգաւոր գործի մ'ունէր, աջակողմեան ուսէն դէպ 'ի ձախ կուշտը կախուած, ու վրան ձգուած աղեաց զօրութեամբ փափուկ մատերով

ձայներ կը հանէր: Արդեօք զգայարանաց խարէութիւն էր տեսածն թէ իրական ճշմարտութիւն: Կիթառին ձայնը կարծես որոշ կերպով հասաւ ականջին:

— Սանտի, այդ, Սանտի, — աղաղակեց խռովեալ:

Կարծես թէ ալ հօն չէր, կարծես որ մօտէն կը տեսնէր իր անցելոյն քաղցր յիշատակները: Զգաց, տեսաւ ինք զինքը բարեկամին մօտ, ու նոյնացեալ այն գեղձանամազ պատանւոյն, որ նստեր էր մարգագետնոյն փափուկ խոտերուն վրայ, Սանտիին քովը, որպէս թէ խօսակցելով նստէ ու վայելելով կիթառին անոյշ ներգաշնակութիւնը:

— Դարունակէ, կ'ըսէր ընկերոջը խանդակաթ ձայնիւ: Քաղցր է ինձի կիթառին ձայնը, բայց շատ աւելի քաղցր քու ձայնիդ արձագանքը:

Այլ Սանտի լուր էր. գետին ընկեր էր գործիքն աղբրեկ:

— Ոչ, — պատասխանեց նա իր բարեկամին. — ոչ կիթառս կը հնչէ այսուհետեւ և ոչ չրթունքս կ'երգեն: Զեն տեսնար, Մեռած եմ:

Գտանին զննեց զնա մտադրութեամբ, և զոչ ու սարափ մ'ըմբռնեցին ոսկորները: Սանտի, իր Սանտին, ալ նոյն ծիծաղադէմ ու վարդազոյն պատանին չէր, ինչպէս ճանչցեր էր երբեմն ու սիրեր: Ուսած ու կապուտակեալ երես մը, և վիրաւոր ու արիւնքաւանդ անգամ մը, ինչպէս յայտնի էր աղտեղի ու պատուաւորուն զգեստներէն: Արտեանուէրն խորասուզեր էին ակնակապքին մէջ, և սև ու գանգուր մազերն մաւ կարգեալ քուշերուն վրայ, ուսկից կը ծորէր այտուցեալ պարանոցին վրայ աղտեղի ջուր մը: Խղճուողի մը դիակն էր, զոր ահաւոր էր տեսնելը, բայց ահաւորագոյն լսելն նոյն դիակն իստիլը:

— Ո՛վ Սանտի, — գոչեց պատանին սարսափած. — Սանտի, սիրելիդ իմ, ի՞նչ է այդ ողորմ զիճակն յորում կը գտնուիս:

— Սպաննեց զիս, — պատասխանեց Սանտի կերկերածայն:

— Ո՛վ:

— Աթոսաւ, — քու չքնաղ ու սիրելի Աթոսաւ:

— Աթոսաւ. — թոթովեց պատանին գոզալով: Զեմ հասկընար . . .

— Այդ, — յաւել ուրուականն, — Մի թէ այսպէս չէ՛ այն ննջաւորն անոյ՛ջանունը, որպէս զի կարենայ ծածկել այն կնո՛ւսն տակ իրեն անբանական սէրը: Այլ վայրապար Այդ անամօթն ծանօթ է ումն կողմ իր գործերովը: Ամենայն ոք կը ճանչնայ զինքն 'ի

Բարեկոն, ու կը խորշի իրմէ: Երկիւղալի է իբրեւ թագուհի, այլ արհամարհ իբրեւ կին: Ոչ սէր՝ այլ ատելութիւն այն կնկան դէմ, որ կը թակարդէ գիւնրախառն անզգոյշ հիւրը:

— Ո՛հ, իրաւ է ըսածդ, — աղաղակեց Արա խոցուելով կարեւկէր:

— Հնար է որ սոտէ աննշացելոյ մը շրթ-թունքին, — հարցուց Սանտի խստու-թեամբ, Նոյն իսկ կենդանութեանս ատեն լսած ունիս երբէք ստուծիւն մը մանկու-թեան բարեկամիդ բերնէն:

Այսպէս կը խօսէր ուրուականն, և եր-թալով կը զեղնագլուներ, կը մթննար ու կ'անհետանար իբրեւ զերազ, որ կը թողու-քնացողին մահինը ու կը ցնդի:

— Ա՛հ, ոչ, կեցիր, մի՛ թողուր զիս այս-պէս սիրելիդ իմ Սանտի, — ընդհատեց Ա-րա, կարկառելով ձեռքերը բարեկամ պատ-կերին: — Չեմ տարակուսիր բաժննրուդ վրայ, կը տարակուսիմ աւելի իմ վրաս: Կե-նացս վրայ, ամեն բանի վրայ, որովհետեւ այդ կնկան վրայ ունեցած հաւատքս նուա-զեցաւ հիմա ու պակսեցաւ:

— Ա՛յդ աստիճան կախարդեր էր նա զքեզ, — գոչեց Սանտի, — դառնալով իրեն ու տխրութեամբ մը զիտելով զինքը: Եւ գուցէ վաղը դեռ . . .

— Ո՛հ, ոչ, մի՛ վախճար. կ'երգնում թզ-նունեաց նուիրական սօսեաց վրայ, կ'երգ-նում Հայկաց վրայ, որ մէկ մ'ալ պիտի չի նայիմ'անոր երեսը: Սպաննէլ զքեզ, զքեզ մարդկանց մէջ ամենասիրելիդ, ամենազ-նիւդ և ամենընտիրդ: Արնամայսուհետեւ ամտենալ իրեն անցառամն, և ընդունել համբոյր մ'իրմէ անսարսափ: Բայց մտիկ ըրէ, — շարունակեց Արա, ներէ զքեզ սի-րողին ու հաւատա որ միշտ պիտի սիրէ, և պատասխանէ իմայս հարցմանցս: Ի՛նչպէս եղաւ որ ճանչցար զինքը: Ի՛նչպէս պատ-ճառ եղաւ քու մահուանդ: Ստոյգ էր ու-րեմն Հայաստանի մէջ տարածուած համ-բաւն այդ տաւոր պատահարին վրայ:

— Համբաւոյն տարածած գրուցաց մէջ քիչ բան ճշմարիտ է, — պատասխանեց Սանտի: — Մտիկ ըրէ ուրեմն, ո՞վ արքայ, և տես թէ ինչպիսի կնկան մը վրայ զրեթ էիր սիրտդ: Վիտես, սիրելի, որ անցեալ տարի Բագայազիս ամսոյն առաջին օրը (զոր Բարեկայիք Ծկուր կ'անուանեն,) մեր հրաժեշտի վերջին ուղիղը տուիք իրարու: Որդիական ու իշխանական պարտքդ կը կոչէր զքեզ քաջին Արամայ քովը, որպէս զի զսպէք զինուք զագատամար ժողովուրդս: Իսկ զիս նորոց իրաց հրապարքն, վառաց սէրն, ու երիտասարդական անմտածողու-

թիւնն ձգեցին Անասարայ կողմերը: Ո՛հ, ուր էր թէ մտիկ ըրած ըլլայի մտերմական խորհրդոցդ, որ կը հրաւիրէիր զիս 'ի պա-տերազմունս Մաժակայ, որպէս զի զուարթ երգելով համբաւեմ պատերազմողաց քա-ջութիւնները, պատերազմի վտանգները, յաղթութիւնները և յաղթանակները: Բայց հակառակդաց անգութ աստուածն իր զօ-րաւոր ձեռքովը մագրէս բռնած էր, և կը քաշէր զիս բռնի 'ի Բարեկոն: Եկա՞յ լի գե-ղեցիկ յոյսերով ու անկեպտութեամբ. և կայ, ու Միլիդայայ նուիրական անտառին մէջ . . .

— Ո՛հ, ինծի պէս, Սանտի, ինծի պէս . . .

— Այ՛ո, զժբախտաբար. նոյն կերպով անփորձ հիւրը կը կորսուի, նոյն կերպով ընրան արծիւը կը բռնուի թակարդի մէջ: Ես այնմանապէս տեսայ զինքը լսեցի քաղցրա-հնչիւն ձայնը, և խաղտեցայ իր հրապուրիչ խօսքերէն: Չէի կրնար հաւատալ իմ անձիս. երջանկութիւնս երազ մը կը թուէր ինձ, որ պիտի ցնդէր առաւօտեան արշալուսին հետ: Որովհետեւ ինչպէս կարելի էր որ անձանթ օտարական մը, երգոց աննշան արուեստաւոր մը, Բարիլու պարսպաց տակ հասած մէկ է նոյն օրը հանդիպուի անհամե-մատ զիեղեցկութեան մը, որ չունենար առաջուց իր սիրելիները ու նախանձաւոր-ները: Արդեօք այն կտրիճ պատանիներն, պատասնկութեամբ ու զեղով զարդա-րեալք, որ կը խռնէին նուիրական որ-մոյն մէջ, յաջող բախտ մը փնտռելով, մեռան արդեօք ամենքն ալ: Բայց գուցէ թագուհին ուշ դրաւ կամ մեթեօք գա-նոնք, իմ'սիրոյն նուիրուած ըլլալով նախա-սահման կամօք Միլիդայայ: Եւ ինքուի, մի-թէ կը սիրեն որդիք Բարիլու, ինչպէս մենք, մի անգամ միայն 'ի կեանս, անկեղծ ու մըշ-տընջիմուռ որ սիրով: Այսպէս կը մտածէի, ու իր խօսքերն համեմատ կու գային մտա-ծութեանցս ու զատաստանիս: Սէր կը փըն-տըռէի իրենին պէս անկեղծ ու զօրաւոր, բայց անօգուտ: Ամենայն դե կը տեսնար ու կը փափաքէր իրեն իբրեւ թագուհւոյ, բայց ոչ որ կը սիրէր իբրեւ կին: Միայն էր, միայն կը գտնար ինք զինքը մեծատարած ինքնակալութեան սահմանաց մէջ, իբրեւ ամայի կզգի մը 'ի ծովու:

Հաւատեց պատանին, ու սաստիկ աղա-ղակ մ'արձգեց սրտին խորէն, նման գա-զանի մը մռնչելուն, և րբ կը խոցուի 'ի կողմ հարտար որսորդի մը նետէն: Ստուգիւ ը-սածները Համիրամայ խօսքերն էին, իսա-բեբայն նոյնպէս խօսեր էր նաեւ իրեն:

— Հարունակէ, — ըսաւ Արա անհամ-բերութեամբ, — շարունակէ:

— Կը սիրէի զինքը, — սկսաս դարձեալ ուրուականն ցաւազելի. — կը սիրէի բոլորով արտիւ. կը սիրէի միշտ իբրեւ կին ու կը մեծարէի իբրեւ թագուհի: Այ, կ'երգնումս յանուն մեր հնոյ բարեկամութեան, որ ընդունայնստիւթիւնն ու փառամոլութիւնն չկուտացուցին զիս: Տեսայ, ճանչցայ ու վարուեցայ հնար իբրեւ թագուհի, բայց նա զոչ չըլլալով, ուզեց հիւրընկալել զիս իր արքունիքը: Կինն անգամ մը սիրելէն ետքը, չի գիտեր, չի կրնար, չուզեր ծածկել իր սէրը, այլ կը զարդարուի անով, իբրեւ մեծագին մարգարտով մ'աշխարհի առջին, որպէս զի ամենայն որ տեսնայ ու նախանձի վրան, բայց վաղը ծաննանալով յանկարծ, 'ի բաց կը նետէ իրմէ մինչեւ այդ օրուան դարդ համարածը: Ահա նոյն բանն հանդիպեցաւ ինձի այ արքունեաց մէջ. ա՛մ բարձայ 'ի միծ բարձուրթիւն, և ամենքը կը յարգէին ու կը մեծարէին զիս, և արդար նախանձու նիթ կ'ըլլայի ամենուն: Բայց ես չդեղձանելով բախտին անակնկալ յայտնութենէն, ամբոխին պատուապիտութեանցը մեծարանքը կը պատուապիտեի միշտ, և մեծերուն զովութեանց ալ շնորհակալու յարգութեամբ: Ինքն էր միայն կենացս նպատակն ու սրտիս սիրածը, Բայց ինչ կ'երպով պատասխանեց նա իմ սիրոյս: Դեռ հազիւ երկու լուսիքը սաչեք էին, երբ Շամիրամ սկստաւ չսիրել զիս: Իրաւունք ունէր: Հայաստանի անշուք երգիչ մը . . . Բայց ինչո՞ւ ուրեմն բարձրացուց զիս մինչեւ իր գահը: Ինչո՞ւ երգուաւ մշտնջենաւոր սէր մը:

Կ'աղաչէի ու կը թախանձէի զիս, բայց նա խոյս կուտար ու կը պատրուակէր սիրոյն նուագումը պատճառ բերելով ինքեանկալութեան անընդհատ հոգեբը, ու ստիպողական պատերազմի մը պատաստութիւնները, զոր կ'ուզէր յարուցանել Արեւելից վերջին սահմանաց վրայ բնակող ժողովրդոց գէմ: Այն անկէց ետքը լմնցան ինձի համար թանձրաբուն բարբին զիմաց կախաղանաւոր բուրաստանաց մէջ գիշերային գեղեցիկ զբօսանքները, լուսաւոր աստղերով պարզարուած կապուտակաւ մարին տակ. և անոնց փոխան կը հնծէի միայնակ ու երեսն ընկած մոռցուած սենեկաց մէջ: Կ'իմանաս. միայնակ ու երեսն ընկած: Այս է ահա Շամիրամայ հաւատարմութիւնը իր երգմանը:

— Լմնցուր, աղաչեմ, — աղաղակեց Հայոց թագաւորն խղճուկ ձայնով սրտին անձկութենէն:

— Այո, մօտ է լմննալու: Իրիկուն մը դառն կասկած մը խռովեց ու կեղեքեց

սիրտս: Դաւանանեալ էի . . . ուզեցի երթալ, գտնալ զինքը, աչքովս ասուզել դաւանանութիւնը, և գէթ իր բերնէն լսել վճիռս: Բաբախելով սիրտս սիրով ու դաւանութեամբ, սենեկէս դուրս վազեցի, ու յառաջեցի այն ծածուկ ճամբէն որ կը հանէր թագուհւոյն բնակարանը, թէպէտ շատ օրերէ 'ի վեր արգիլեց նա որ չընեմ այդ ճամբան, բայց անկէց ետքը ո՞վ մտիկ կ'ընէր իրեն: Կ'եռար արհեստ, տէր չէի իմ անձին: Վաղեցի, բայց ընդունայն տեղ, դուռը փակ էր, ուստի ետ դարձայ տխրութեամբ: Ասակած մ'եկաւ միտքս: Ելայ արքունիքէն. կը ճաննային զիս պահապանները, ուստի չարգիլեցին ճամբան: Ա՛ր կը վազէի անձկութեամբ սրտի, Բաբելոնի անվերջանալի ճամբաներուն մէջէն: Գուշակէ, Միլիդայա նուիրական անտառը, ուր կը վկայէր սիրտս թէ գտնամ զՇամիրամ, ինքեանկալութեան ծանր հոգեւ և մօտաւոր պատերազմի պատրաստութեանց զբաղած: Ճշմարիտ էր սրտիս վկայութիւնը: Տեսայ զինքը հեռուէն, աղէկ մը չըջապատեալ իր բեհեղեայ սպիտակ չըջաղեւտին մէջ, որուն ստորորդէն կ'երկար մանուշակագոյն երկայն պատմութեան, արծաթի վերջաւորը: Փայսաւ, երբ տեսաւ զիս, և անձանոթ նախանձորդս ալ իրեն ետեւէն, այնպէս որ խուռն բաղմունքիւն պատճառաւ չի կրցայ հասնիլ իրենց, ու անտառին օժտալըտոյտ ճամբաներուն մէջ կորսնցուցի հետքերին: Ինքն էր, ո՞չ, յայտնապէս նոյն ինքն Շամիրամէր: Փայսաւ անկեցան աչքերը. քօղոյն տակէն, և իբրեւ ցուրտ նետ մը խոցեցին սիրտս: Ահ, գէթ բաւէր այդ հայեցումը. ոչ, լաւ գիտես որ կը կուրացունէ սէրը, փափառեցայ երկար տանն նոյն տեղերը ինքիմէս դուրս, այլ անօգուտ:

Երկրորդ օրը խորհրդի նստեր էր իր պաշտօնէից ու զօրագլխաց հետ: Ուստի առիթ չունեցայ տեսնալու: Բայց երեկոյեան գէմ լուր հարցուց վրաս, ինչպէս ներքեմ: և ասով լեցուեցան սիրտս ակնկալութեամբ, համարելով որ պիտի հաճէր ընդունիլ զիս: Ահի վաղրեկանի մէջ մոռցուց ինքն ինքն: Ուրախութեամբ սկստաւ աչքիս ևս չհաւատալ. միտքս դրի որ խաբուած պիտի ըլլամ առջի իրիկուն Միլիդայա անտառին մէջ: Բոյսը կը մխիթարէր հոգիս, ու կը մոռցնէր բոլոր անցեալ ցաւերս: Հասաւ վերջապէս անկախաւ ժամը: Ելայ սենեկէս խռոված ու տագնաւ պած, ու կը յառաջի ծածուկ ճամբէն . . . այ անձեմալ . . . հազիւ թէ անցայ այն

դուռը որ ալ բայ էր իմ և սիրելի առարկայիս մէջ, տեղի տուա գետինը ոտքիս տակ: Բան մը կը փնտռէի, որ կարենամ բռնել և աղատիլ. բայց 'ի զուր. զլորեցայ դատարկութեան մէջ, ջրէորի մ'անձուկ որմոց մէջ: Բարձրէն էր անկուսը. այնչափ որչափ բարձր էր թագուհւոյն պալատը: Կրկին ու կրկին զարնուելով աստ անդ, խորտակեցան անդամներս ու ջախջախեցան ոսկերքս, և կարճ ու հատու սուրերն որ կը ցցուէին պատէն դուրս յօջ յօջ պատռեցին մարմինս: Վերջապէս հանգստացայ, մահուամբ. չառաջ մ'իշխաւ, մեծ ալիքներն ցայտեցան չորս կողմէս, և Եփրատայ, անագնագոյ անդունդը փակուեցաւ վրաս: Երբ պատանին լսեց այս բաները, մազերն տնկուեցան, ու ցուրտ քրտինք մը սկըսաւ վազել բոլոր անդամներէն:

— Սոսկումն, — գոչեց Արա, երբ լսեց ցուրտ ուրուականին իր տխուր պատմութիւնը: Ուրեմն գաղան մ'իշեղբ Դամարամ:

— Լա կ'ըսես, այժմ գաղան: Դու ալ իմ վախճանս կ'ունենաս, թէ որ ուշանալու ըլլաս հօս:

— Փոյթս չէ մեռնիլը, Բայց թէ որ հեռանալու ըլլամ, ապահով եմ կենացոյ վրայ: Ո՛հ, Սանտի, կ'ուզեմ վրէժ խնդրել քու մահուանդ:

— Մի փորձեր հիմա վրէժխնդրութիւն անխնդհմութեամբ: Ի՛նչ կրնամ ընել միայն ու անզիջ հարիւր ժողովրդոց թագուհւոյ մը դէմ: Չէ քաջութիւն վրէժ խնդրել կրնականէ մը. կամ կը խորտակիս դիրաբեկ եղեգան նման, և կամ կը խոնարհիս իբրեկ կնիւն, անոր ամոք հրապուրանաց տակ:

— Ո՛հ, ոչ բնաւ, կ'երգնում: Բայց ըսէ, խորճուրդ տուր ինծի սիրելիդ իմ սաուեր, ի՛նչ ընեմ որ ուզածդ ըլլայ:

— Փախիլ, բայց ոչ իբրեկ երկչոտ եղջերու մը որ կը վախնայ որսորդին նետէն, այլ իբրեկ առիւծ մը որ կը խորտակի փաւ կարանին ցանկը, ու կը ստանայ վերստին իր նախկին ազատութիւնը: Գնա, ցուցուր խաբեալային թէ ինչպէս յայտնի են քեզի իր չարահնար դարանագործութիւնքը: Ինչէ՛ք Բզնունեանց պատգամը՝ Արմախիւր թողլէդ առաջ. « Սենաարայ երկիրը մահաբեր պիտի ըլլայ քեզի: Գարձիք քու արթունքդ թէպէտ ոչ այնչափ փառաւոր, բայց պատուաւոր, և թող որ ճարձի նա իր անկարող կատաղութեանը մէջ, և դու վրէժ խնդրէ Սանտիիդ մահուանը: Առ ծամս բաւէ այսչափ: Ողջ լեր, ու մի մոռնար դիս: — Ի՛նչ, կը թողուս դիս: — Այո, մօտ է արշալոյսն. մթութեան

աստուածն չի ներեր ինձ կենալու հօս աւելի:

— Ո՛հ, Սանտի, սիրելիդ իմ Սանտի. ալ մէկ մ'ալ պիտի չտեսնուի՞նք երկրիս վրայ:

— Թերեւս, — պատասխանեց ուրուականն տխրութեամբ:

— Ըսէ ինծի . . . աւելցուց Արա ամբշնայով, նման այն մարդուն որ կը վախնայ ձանձրացնելու իր խօսակիցն անվերջանալի հարցմունքներով. — գրաւ մը պիտի չի տան ինծի այս մեր խօսակցութեանը:

— Դեռ կը տարակուսիս վրաս, — գոչեց Սանտի յանդիմանական ձայնով: Դատ լաւ. ահա գրաւականն:

Այսպէս ըսելով մօտեցաւ իրեն, գրաւ ձեռքերը պատանւոյն օստերուն վրայ, և մօտեցուց շրթուները երեսին:

Չգաց Արա համբուրին հետ աղտեղի ջրոյ տպաւորութիւն մը երեսին վրայ, որ կը կաթէր մեռելոյն մազերէն, և արհաւիրաց աղաղակ մ'արձկեցելով, ընկաւ գետինը կիսամեռ:

Ուրուականն աներևութացաւ, և խաւարն տիրեց նորէն գետնափորին մէջ:

Քանի մը վայրկեան ետքը, փըսփըսոց ու ռանաճայն մը լսուեցաւ, ապա վառած ջահ մը երեցաւ, զոր կը կրէր տեղւոյն մունջ պահպաններէն մէկը, և անոր լուսովը լուսաւորուեցան երեք իմաստունքը, դառնալով նորէն իրենց առաջին տեղը: Բայց գտան չայոց թագաւորը գետին տարածուած, սեւագոյն վարագուրին առջև, որ փակուեր էր դարձեալ:

— Հիմա հաւատաց արգեօք, — հարցուց ձեռքին մէջ ամմիք ոստ ունեցող իմաստունն:

— Գլեցիք ուրուականին հետ ըրած խօսակցութիւնը, պատասխանեց ներքինի ծաղիկ ունեցող ընկերն:

— Սիրող դիւթական գեղի զօրաւոր օգդեցութիւն մ'ըրած է վրաս:

— Պիտի մեկնի՞նք, հարցուց միւսը:

— Դեռ կը տարակուսիս: Ես ամենևին տարակուս չունիմ: Մէկ մ'ալ պիտի չի տեսնայ թագուհւոյն երեսը. Այլ մտիկ պիտի ընէ մեր խորհրդոյն:

— Եւ սակայն . . .

— Եւ սակայն, կ'իմանամ միտքդ, կը մտածես սպաննել զինքը:

— Սպաննալ թշնամին մէկ մ'ալ նեղութիւն չի տար:

— Կ'ընդունիմ, բայց նա ասկէ ետքը թշնամի չէ մեզի:

— Մեղի չէ, կը հաւանիմ, բայց ինծի թըշնամի է. չը սկըսաւ: Ես թշնամի ըլլալ թագու-

հոյն։ Ուստի միշտ հաստատուն եմ առա-
ջին խորհրդոյս վրայ, սպաննենք։ Պիտ-
ցէք, — աւելցուց ձեռքին մէջ ամոմի ոստ
ունեցողն, որ մի է մեր հասարակաց օգու-
տը, և ամենքս ալ մի և նոյն վախճանին կը
դիմենք։

— Չքեզ մտածէ տւելի, ո՞վ Զերտուչդ, —
պատասխանեց ներքինի ծաղիկ ունեցող
իմաստուն։ Վո՛ւ անձնական վրէժխնդրու-
թեանդ պատճառաւ պիտի վտանգդ մեր
գլխաւոր օգուտը, որուն համար միացած
ենք։

— Բայց ես կը վախեմ տակաւին
Ըսէ ինծի, ո՞վ Սումատ, քանի որ կ'ապրի
նա՞ կ'ընանք ապահով ըլլալ մեր կենացը
վրայ։

— Եւ եթէ մեռնի նա, կը յաջորդէ ի-
րեն ուրիշ մը, աւելցուց մէկէն Սումատ։
Թող որ ապրի մարդկանց մէջ ամենաչըք-
նաղն, և կանգնի իր հայրենի լեռանց մէջ
զօրաւոր պատնէջ մը Շամիրամայ աշխար-
հակալութեանց դէմ։

— Այո՛, — ըսաւ ընկերն, ձեռքին մէջ
պապիրի թերթ ունեցողն. — աղէկ կ'ըսէ
Սումատ։ Թէ որ մեռնելու ըլլայ Հայոց
Թագաւորն, ո՞վ պիտի նպաստէ մեր խորհրդ-
դոցը։ Թագուհին պիտի չիմանայ թէ կ'ա-
համարէ՞ր զինքը, անմխիթար պիտի առ-
տասուէ, և անշուշտ պիտի փնտռէ ու
վրէժխնդիր ըլլայ զինքը սպանողաց։ Ապա-
հով ենք որ պիտի չյայտնուի օր մը Ե-
ռանձնէից գաղտնիքն, գեռ իրեն վախճա-
նին չհասած։

— Կը տեսնաս, — կրկնեց Սումատ, որ
Մոնէ իմաստունն իսկ քեզի հակառակ է։
Մտիկ ըլնէ մեր խորհրդոյն որ հասարակաց

օգտին համար օգտակարագոյնն է։ Վեր-
ջապէս ինչ է մեր գաղտնիքն։ Ինչ որ
էքուկդ, ո՞վ Զերտուչդ, որ մեծամիզն կ'աշ-
խատիս աղատելու զՎակտրիս Քուչայ որ-
դուց ծառայութենէն։ Ապրի ուրեմն և օգնէ
մեր խորհրդոյն Հայկայ թոռնորդին։ Նոր ու
զօրաւոր գործի մ'է նա պատերազմի Բաբե-
լոնի գոռոզ բռնակալաց դէմ։ Հայք երբեմն
թշնամութեամբ էին Բաբելոնացւոց հետ,
ապա հաշտուեցան՝ բայց միշտ անվստահ
էին վրանին։ Հիմա հարկատու են, այլ վախ-
նալով չարագունէն, կը պատրաստուին
յրնդգիմադրութիւն։ Կայծն որ կրնայ բոր-
բոքել գէորը, մեր ձեռքին մէջ է, ուրեմն
ինչո՞ւ հարկենք զայն անխորհրդաբար Շամի-
րամայ ցասումը, պատերազմ Հայաստանի
վրայ. և միթէ ասիկա յարմար առիթ չէ՞,
որուն կը սպասէ հայրենիքդ Թօթափելու
վրայէն գերութեան լուծը։ Եւ միթէ մեր
հասարակաց փրկութիւնը՝ հպատակ ժո-
ղովրդոց այս յուզման վրայ չէ՞։ Պայման-
նիս յիշենք Զերտուչդ, որուն վրայ եր-
զուրեցանք, և գիտցիր որ բազմութեան
կամքն ունի օրինաց զօրութիւն։

Այսպէս խօսեցաւ Գանգէսի իմաստու-
նը, և Զերտուչդ ծոնց գլուխը 'ի նշան
հաւանութեան։

— Ըլլայ, ինչպէս որ կ'ախորժիք, ըսաւ
նա։ Երանի՛ թէ ձեր խորհուրդը օգտակար
ըլլար հասարակաց դատին՝ որուն կը հպա-
տակիմ և ես։

Այսպէս ըսելով մէկդի քաշուեցաւ։ Նոյն
միջոցին Սումատ մօտեցաւ Հայոց Թագա-
ւորին, ծոնցաւ վրան, և շինով մը շնչել տը-
ւաւ քթէն զօրաւոր հոտ մը, զոր քիչ ա-
ռաջ հաներ էր ծոցէն։

ԲԵՒԵՌԱԶԵՒԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Յետապայ յօդուածը, զոր Լընորման
Գաղղիացի երեւիլի արեւելագիտին գը-
րուածն ենք ինքն թարգմանաբար քաղե-
ցինք, կը հրատարակենք, ոչ իբրեւ ամե-
նայնիւ հաւան իրեն կարծեացն, որչափ
հետաքննին աղգասիրաց տեղեկու-
թեան համար։

Հայաստանի հին պատմութիւնն՝ Ա-
քեմենեանց (կիրոսի) ժամանակէն

առաջ, բեռնածև գրոց ընթերցմամբ՝
իրացընէ անակնունելի բացայայտու-
թիւն մը ստացաւ։ Իրանօք են հիմայ,
ստոյգ և ժամանակակից յիշատակարա-
նքը, (որոց ոմանք ընիկ են և ոմանք ա-
սորեստանեայ), Հայոց պատմութեան
գլխաւոր մասունքն։ Բայց այս յիշատա-
կարանաց պատմածն, որոնց վկայու-
թեան վրայ չի տարակուսուի, չառ ան-
նման է Հայոց պատմագիրներուն և մաս-